

Paweł Lesiński

Państwo w myśli Roberta von Mohla

Streszczenie pracy

Głównym założeniem dysertacji jest dokonanie kompleksowej syntezy i omówienia poglądów Roberta von Mohla na państwo. Dowiedzione zostały przede wszystkim racjonalność i kompleksowość pojmowania państwa przez tego uczonego. Ponadto na kanwie analizy wydarzeń historycznych wykazano czerpanie von Mohla z dorobku dwóch epok w odniesieniu do rozumienia znaczenia i roli państwa. Z jednej strony występowała u niego inspiracja czasami absolutyzmu i *Polizeistaat*, a z drugiej obecna była liberalna refleksja w postaci idei *Rechtsstaat*. Zakres czasowy dysertacji ograniczony został perspektywą życia i twórczości uczonego. Jest to więc, przede wszystkim okres od początków wieku XIX aż do powstania i pierwszych lat funkcjonowania II Rzeszy Niemieckiej. Z uwagi na czerpanie przez von Mohla z dorobku czasów oświeconego absolutyzmu, w pracy obecne są również odwołania do drugiej połowy XVIII wieku.

Praca składa się z wykazu skrótów, wprowadzenia, pięciu rozdziałów oraz zakończenia. Każdemu z rozdziałów przypisano określoną rolę i zadanie badawcze.

Rozdział pierwszy ma przede wszystkim charakter wprowadzający do głównych wątków dysertacji. Jego zadaniem jest nakreślenie ogólnego obrazu politycznego i społecznego obszaru państw niemieckich w wieku XIX. Realizacji tego celu służy krótkie omówienie najważniejszych wydarzeń oraz trendów ideowych mających miejsce w XIX-wiecznych Niemczech. Chodzi tu przede wszystkim o wskazanie i podkreślenie niepokojów natury społecznej i politycznej, jakie miały miejsce na obszarze niemieckim praktycznie przez cały wiek XIX (do zjednoczenia pod egidą Prus). W rozdziale pierwszym przedstawione zostały również poglądy pięciu myślicieli, których postrzeganie państwa można uznać za emblematyczne dla portretu ideowego ówczesnych Niemiec. Omówiono więc konserwatystów : Karla Ludwiga von Hallera i Friedricha Juliusa Stahla. Odniesiono się również do postrzegania państwa przez Adama Müllera prezentującego tzw. „romantyczną wizję państwa”. Zadanie nakreślenia obrazu ideowego ówczesnych Niemiec zakończyło przedstawienie poglądów na państwo ówczesnych prominentnych liberałów. Mowa tu o Karlu von Rottecku i Karlu Theodorze Welckerze. Pierwszy rozdział dysertacji zamyka omówienie najważniejszych wątków biografii Roberta von Mohla.

Charakter budowania tła dla Mohlowskiej nauki o państwie ma również rozdział drugi. Doszło tu do stwierdzenia, iż państwo było dla von Mohla jedną z wielu tzw. „sfer życia”, w których funkcjonuje człowiek w trakcie swej egzystencji. Na kanwie analizy idei „sfer życia” wskazano też, że państwo nie było u von Mohla bytem totalnym, wszechogarniającym całość ludzkiej egzystencji. Wobec tego omówione zostały w sposób skrótowy pozostałe „sfery życia”, jak i ich stosunek do państwa. Ponadto poruszono koncepcję celów, jakie według von Mohla wyznaczają sobie ludzie w trakcie ich ziemskiej egzystencji. Również i ona była jednym z głównych założeń uczonego, wobec której budował on swoją ideę państwa i uzasadnienie jego istnienia. Jedną ze „sfer życia” wyróżnianą przez von Mohla było społeczeństwo. Analiza pojęcia społeczeństwa jest u von Mohla bardzo rozbudowana i stanowi także tło dla nauki o państwie. W pierwszej kolejności ukazana została dokonana przez uczonego ocena wcześniejszego dorobku nauki odnośnie kwestii społeczeństwa. Dowodzi ona dużej znajomości literatury przedmiotu przez von Mohla, stanowi również wstęp do omówionych następnie jego autorskich koncepcji. Przedstawione zostało również postrzeżenie przez niego relacji na linii państwo-społeczeństwo. Funkcję łącznika z problematyką „nauk państwowych” pełni analiza systemu nauk o społeczeństwie w myśli von Mohla. Celem tego zadania badawczego było ukazanie, że von Mohl oprócz państwa, ważne znaczenie nadawał społeczeństwu jak i jednostce (dla wszystkich wymienionych bytów stworzył oddzielny schemat nauk).

Potwierdzeniem kompleksowego pojmowania państwa przez von Mohla jest cały zakres wiedzy odnoszący się do „nauk państwowych”. Omówienie Mohlowskiego pojmowania państwa byłoby niepełnym bez omówienia wyprowadzonej przez uczonego systematyki zakresu nauk odnoszących się właśnie do państwa. Analizie poddano samo pojęcie *Staatswissenschaften* („nauk państwowych”), oraz ich rolę i popularność w ówczesnej nauce niemieckiej. Dowiedziono, iż ambicją von Mohla było stworzenie systemu nauki pozwalającego na analizę państwa ze wszystkich możliwych punktów widzenia. Oprócz prawa postrzegał więc on państwo również poprzez pryzmat polityki i etyki. Nie zapomniał też o roli historii i statystyki w państwie. Potwierdzi to, że państwo stało w centrum jego naukowej refleksji.

Rozdział trzeci rozpoczyna zakres treści kluczowy z punktu widzenia celów dysertacji. Skupia się on na analizie genezy oraz pojęcia państwa i jego ewolucji w całym okresie twórczym Roberta von Mohla. Koresponduje ze „sferami życia” wymienionymi w rozdziale drugim poprzez wskazanie różnic między nimi a państwem. Doszło tu do omówienia wyróżnianych przez uczonego dróg powstawania państwa oraz celów jakie powinny mu

przyświecać. Zadaniem badawczym podjętym w ramach rozdziału trzeciego jest również analiza części składowych państwa, jakie w swej definicji wyróżniał von Mohl. Dokonano więc omówienia jego koncepcji w stosunku do pojęcia narodu, „zbiorowej siły”, „zbiorowej woli” oraz terytorium.

Von Mohl stwierdzał, iż państwo jest tworem funkcjonującym dla ludzi. Dlatego znaczenie ludności dla państwa, wnikliwie analizowane przez uczonego, zostało wyodrębnione do oddzielnej jednostki redakcyjnej. W tym aspekcie, między innymi z uwagi na ówczesne napięcia na tle etnicznym, ważnym wydaje się być przedstawienie poglądów uczonego na problem przynależności narodowościowej w państwie. Omówiono więc koncepcję uprawnień jednostek względem państwa wynikających z przynależności narodowościowej. Wstęp oraz merytoryczny łącznik z rozdziałem czwartym stanowi analiza Mohlowskiej koncepcji „gatunków i rodzajów państw”. Pozwala ona uwypuklić cechy jednej z głównych osi rozważań uczonego, a więc idei *Rechtsstaat*.

Jak już zauważono, idea państwa prawnego była jednym z najbardziej rozbudowanych pól badawczych von Mohla. Dla realizacji celu jakim była analiza jego koncepcji *Rechtsstaat*, na wstępie ukazane zostało postrzeżenie genezy państwa prawnego i ocena przez von Mohla poglądów innych uczonych w tym aspekcie. Następnie zbadano samo Mohlowskie pojmowanie państwa prawnego i próbę jego definicji. Podkreślono wiązanie przez von Mohla idei *Rechtsstaat* z rozwojem poziomu cywilizacji danego narodu.

Jednym z aspektów Mohlowskiej idei *Rechtsstaat* o wymiarze materialnym były relacje na linii jednostka (obywatel) – państwo prawne. Dla omówienia tych relacji zostało po pierwsze ukazane rozumienie pojęcia obywatela przez von Mohla. Po wtóre przeanalizowano zarówno prawa jak i obowiązki obywateli w państwie prawnym. Analizie poddany został aspekt formalny państwa prawnego, zbadano źródła prawa w nauce von Mohla, jak i ich wzajemne relacje. Mimo ich uniwersalnego charakteru odpowiadają one również koncepcji *Rechtsstaat*, von Mohl bazował bowiem na trójstopniowym podziale źródeł prawa pisanego. Odniesiono się również do zasad procesu legislacyjnego wyrażonych przez uczonego.

W ramach rozdziału czwartego przewidziana została także analiza związków pomiędzy absolutystycznym państwem policyjnym, a państwem prawnym w nauce von Mohla. W tym celu omówiono koncepcję działania państwa za pomocą swej administracji. Przedstawione zostały zasady działania administracji i „policji” (*Polizei*) oraz ich zgodność z zasadami idei państwa prawnego. Poruszona została również Mohlowska analiza problemu biurokracji i funkcjonowania urzędników w państwie. Osobną kwestię stanowi dopuszczalność stosowania przymusu przez państwo ukazana na kanwie działalności administracji.

Rozważania podjęte w ramach pracy doktorskiej zamyka rozdział odnoszący się do szeroko pojmowanej problematyki władzy w państwie oraz podmiotów ją dzierżących. To zadanie badawcze rozpoczyna analiza pojęcia władzy w myśli Roberta von Mohla oraz ustalenie znaczenia stawianego przezeń wymogu jej niepodzielności i nieodpowiedzialności. Następnie omówiono poglądy uczonego oraz ich ewolucję na problem reprezentacji parlamentarnej. Był to kolejny temat żywo dyskutowany w niespokojnych XIX-wiecznych Niemczech. Dla pogłębienia wywodu dotyczącego tej kwestii rozwinięto więc opis tamtejszej sytuacji wewnętrznej w odniesieniu do rozwoju idei parlamentaryzmu. Podjęta została także próba odpowiedzi na pytanie, jaki kształt ustroju parlamentarnego uważał uczony za najbardziej optymalny. Ponadto analizie poddano problematykę systemu partyjnego oraz związków między pojmowaniem i rolą społeczeństwa, a systemem parlamentarnym. Dowodów na umiarkowanie w dążeniach liberalnych dostarcza natomiast analiza pojmowania przez von Mohla demokracji oraz jego sprzeciw wobec powszechnego prawa wyborczego.

W zakończeniu, oprócz podsumowania i oceny zawartych w dysertacji tez, odniesiono się także do związków idei von Mohla ze współczesnością. W tym celu porównano jego postulaty z zasadą państwa prawnego oraz zasadą państwa socjalnego, obecnymi w obowiązującej niemieckiej konstytucji.